

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

На правах рукопису

ГОЛОБУХ ЛАРИСА ВАСИЛІВНА

ПОРІВНЯННЯ ЯК СТРУКТУРНО-СТИЛІСТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ
ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ /НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПРОЗИ/

Спеціальність 10.02.01. -
українська мова

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ - 1996

811.101.2

AB 33.981

Дисертація в ЛННБ України ім.В.Стефаника

Робота виконана в Інституті української мови

00570298 (V)

Науковий керівник - доктор філологічних наук
професор С.Я.Єрмоленко

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук
професор Я.В.Януш
кандидат філологічних наук
старший науковий співробітник
І.С.Гнатюк

Провідна установа - Тернопільський педагогічний інститут

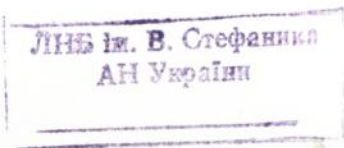
Захист відбудеться 14 лютого 1996 року о 14 годині
на засіданні спеціалізованої ради Д.01.94.01 для захисту
дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філоло-
гічних наук при Інституті української мови НАН України
/252001, Київ-1, вул. Грушевського, 4/.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту
мовознавства ім.О.О.Потебні та Інституту української мови
НАН України

Автореферат розіславий "___" січня 1996 р.

Учений секретар
спеціалізованої ради
кандидат філологічних наук

Б.М.Ажчюк

Порівняння - один із засобів пізнання світу, який полягає у виявленні зовнішніх і внутрішніх зв'язків між предметами та явищами. Порівняння - багатоаспектний феномен, що є об'єктом вивчення кількох наук, насамперед логіки, літературознавства та лінгвістики, а в останній - об'єктом граматики, лексикології, фразеології, стилістики. Це зумовило складність вивчення порівняння в межах кожного конкретного аспекту.

Як стилістична категорія названий засіб починає вивчатися з часів формування риторики і традиційної поезики. Ще давньогрецькі філософи та римські оратори, заклавши підґрунтя теорії художнього образу та тропів, зробили перший крок до розкриття сутності порівняння як категорії риторики, поезики, в широкому плані - стилістики.

В українській науці серед ранніх праць зі стилістики привертає увагу "Поетика /сад поетичний/" М.Довгалецького, де автор дає описове визначення порівняння.

Багато уваги приділив дослідженню порівняння як образного засобу О.О.Потебня. Зокрема, його цікавила специфіка цього тропу в текстах народних пісень, де функціонують різні за граматичними формами порівняння. Зіставлення паралелізму і власне порівняння з формально вираженими ознаками граматичної порівняльної конструкції нашоувували вченого на думку про існування спільної логічної основи для них.

О.О.Потебня вважав, що саме в порівнянні як процесі відбувається рух думки "від предмета до предмета". У мові виявляються розташованими поряд ті реалії, які в дійсності є віддаленими, і лише в художньому тексті, у сприйнятті письменника, а отже, й

читача, вони виявляються в єдиному семантичному просторі, народжуючи нові значення. Питання про те, як у поєднанні різних елементів народжується значення, є складним. Послідовність зображень в уяві, незалежно від того, як швидко вони поєднуються, рідко пояснює їхній семантичний зв'язок. Просте поєднання елементів А і В не обов'язково породжує якесь значення. А тому поєднання таких елементів повинне виходити за їх власні межі й включатися в аперцептивну реакцію, яка є "участю відомих мас зображень в утворенні нових думок", і результатом якої є щось нове, нетотожне з жодною із двох стихій аперцепції¹. Але наше сприйняття не однаково реагує на всі ряди зображень. "...Кожного моменту життя все, що є в душі, розпадається на дві неоднакові галузі: одну широку, яка нам невідома, але не втрачена для нас, тому що багато з неї спадає нам на думку без нових відчуттів ззовні; іншу - відому нам, яка перебуває у свідомості, дуже обмежену порівняно з першою"².

Показовим у цьому плані є порівняння як засіб аперцепції, бо "хоч яке було б прекрасне порівняння, але воно примушує нас думати про те, що зовсім не містить необхідної властивості суб'єкта думки"³. Це явище Потебня називає розкладанням чуттєвого образу, що неможливе без слова. "...Образ, як безіменний конгломерат окремих активів душі, ... з'ясовується тільки в міру того, як ми подрібнюємо його, перетворюючи за допомогою слова у судження... У ряду суджень... наступні /судження - Л.Г./ можливі тільки тоді, коли попередні об'єктивовані у слові"⁴.

¹ А.А.Потебня. Мысль и язык. - К.: Синто, 1993. - С.82.

² Там же. - С. 83-84.

³ Там же. - С. III.

⁴ Там же. - С. II2.

Таким чином, порівняння у мові є, з одного боку, засобом пізнання світу і, з другого, - результатом цього пізнання, оформленим у вигляді компонентів тексту.

Потебня розкрив механізм створення образного значення за допомогою порівняння. На прикладі української народної пісні вчений дослідив інші умови, необхідні для розуміння цього тропу, а саме, глибоке знання народних традицій, вірувань, символіки, з якими усталені фольклорні вислови перебувають у постійному взаємозв'язку.

Порівняння лежить в основі формування художньо-образної системи тексту. Здатність людського мислення зіставляти, порівнювати явища навколишньої дійсності реалізується в художніх текстах як стилістичний прийом. Останній передбачає цілеспрямоване, часто ускладнене додатковими семантичними відношеннями, звертання до порівнянь з метою створення стилістичного ефекту несподіваності, оригінальності, акцентуації на зв'язках, які суперечать раціональному мисленню й так званій логіці речей. Пор.: "Перед нами не раціональна розсудковість, а образне, картинне мислення, яке не має меж і не завжди підпорядковується законам логіки"¹. Художньо-образні, конкретно-чуттєві порівняння, з одного боку, мають викликати в уяві читача нібито звичні словесні картини, з другого - ускладнюють художній текст, роблять його багатогарним, багатоплановим, тобто примушують працювати думку й уяву.

Здавалося б, що такий традиційний троп, як порівняння, який був об'єктом уваги різних наук ще з античних часів, має бути досконало вивченим, проте дослідження його на матеріалі різних художніх текстів показало, що на кожному етапі наукового пізнання порівняння з'являються нові аспекти. Так, наприклад, спостереження

¹ С.І.Павленко. Порівняння як граматична і стилістична категорія.. // Мовознавство. - 1970. - № 3. - С. 80.

над мовою сучасної історичної прози виявило нові формально-граматичні структури, оновлений образно-художній зміст і текстові функції порівнянь.

Обираючи матеріалом дослідження тексти сучасної історичної прози, виходимо з того, що в історичній прозі описовість і оповідність значною мірою ґрунтуються на актуалізації порівняльних конструкцій. У текстах історичних романів функціонують порівняльні конструкції різної синтаксичної будови і з різним лексичним наповненням. Структурно-семантичний аналіз порівнянь дає змогу виявити специфіку індивідуальних стилів, а також характерні ознаки художньо-історичної оповіді. Порівняння як стилістична категорія, що вивчається на матеріалі конкретних текстів, передбачає комплексний підхід до досліджуваного явища.

Актуальність дослідження полягає у введенні в коло стилістичного аналізу показових для української художньої прози текстів історичних романів. Мова історичних романів актуалізує відповідний словник: саме в порівняннях як стилістичному явищі відбиваються аспекти історичного, лінгвокраєзнавчого мислення художників слова. Тексти історичної прози репрезентують різноманітні порівняння з погляду їх формальної та семантичної структури.

Новизна дослідження полягає в поєднанні власне структурного, лексико-семантичного і текстового підходу до вивчення порівнянь як стилістичного явища історичної прози. Вперше на матеріалі сучасної історичної прози створено словник порівнянь /реєстрове слово - об'єкт порівняння/, який дає змогу цілісно й об'ємно представити специфіку порівняння як конструктивний компонент художнього тексту.

Мета роботи - здійснити комплексний аналіз порівняння як

структурно-семантичного та стилістичного компонента текстів сучасної історичної прози.

У зв'язку з поставленою метою у роботі розв'язуються такі завдання:

- укласти алфавітний покажчик /словник/ порівнянь за реєстровим словом - об'єктом порівняння;
- здійснити формально-граматичний аналіз порівнянь, враховуючи синтагматику їх компонентів;
- описати лексико-семантичну структуру порівнянь, виявивши продуктивність лексем-суб'єктів і лексем-об'єктів порівнянь;
- описати найбільш розгалужені, репрезентативні для досліджуваних текстів функціонально-семантичні поля порівнянь;
- простежити тенденції виникнення загальномовних та індивідуально-авторських порівнянь у текстах історичної прози;
- дослідити текстову мотивацію порівнянь як стилістичного явища в сучасній історичній прозі.

Матеріалом для дослідження є тексти: І.Білик "Меч Арєя", П.Загребельний "Диво", "Роксолєна", Р.Іваничук "Манускрипт з вулиці Руської", "Черлене вино", В.Малик "Князь Кий", Ю.Мушкетик "Гайдамаки", "Яса", на основі яких створено картотеку порівнянь, що налічує понад 1500 одиниць.

Методи дослідження. У роботі використовується метод функціонально-стилістичного аналізу, який об'єднує синтагматичний /встановлення лінійно-динамічних структур порівнянь/ та парадигматичний підходи /парадигми вторинних номінацій, функціонально-семантичні поля/. Частково застосовується метод стилістичного експерименту, метод композиційно-текстового аналізу порівнянь.

Теоретичне значення дослідження полягає в науковому об-

ґрунтуванні функціонально-стилістичної ролі порівнянь як взаємодії формально-структурних та лексико-семантичних ознак порівняльних конструкцій, іншими словами, як взаємодії синтаксису та лексики в структурі порівнянь художнього тексту. Здійснена спроба опису порівнянь за лексико-семантичною парадигмою об'єктів як вторинних номінацій і за функціонально-семантичним полем, що формується навколо певного суб'єкта порівняння.

Практичне значення матиме дослідження для вироблення методики аналізу художнього стилю. Запропонований підхід виявлення лінійно-динамічних структур та лексико-семантичних парадигм порівнянь може бути використаний як модель опису інших різновидів художнього стилю. Практичне значення має укладений алфавітний покажчик порівнянь як додаток до дисертаційного дослідження. Результати роботи можуть бути використані при читанні курсів стилістики, лінгвістичного аналізу художнього тексту.

Положення, що виносяться на захист:

- порівняння становлять конструктивний елемент мови сучасної історичної прози;

- у лексико-семантичній структурі порівнянь слова на позначення воєнних дій, військових реалій, загалом історизми становлять незначну частину, натомість у функції і об'єкта, і суб'єкта виступають лексеми на позначення поняття "людина";

- конкретно-чуттєва природа художньо-історичного тексту диктує вибір таких об'єктів порівняння, як денотати тваринного світу, побутових реалій, стихій природи, рослинного світу тощо;

- продуктивність певних суб'єктів порівнянь є підставою для окреслення функціонально-семантичних полів, типових для одного тексту, для мови одного автора або для досліджуваного жанру;

- лінійно-динамічна і лексико-семантична структура порівняння формують міні-текст, який мотивується цілісним контекстом;

- в історичній прозі активізуються загальноомовні порівняння у трансформованому вигляді.

Структура і зміст роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, алфавітного покажчика художньо-образних порівнянь /за об'єктом порівняння/ і списку використаної літератури.

У вступі подано коротку історію питання, обґрунтовується вибір теми, її актуальність, розкривається наукова новизна, концепція та практичне значення роботи, визначаються мета, завдання та методи дослідження порівнянь у художньому тексті.

Перший розділ "Лінійно-динамічні структури порівнянь" присвячено аналізу лінійно-динамічних структур порівнянь, виражених сполучниковими і безсполучниковими порівняннями та конструкціями з модальними порівняльними частками. Лінійно-динамічні структури це мінімальні тексти, в яких реалізується порівняння як процес: те, що порівняється /суб'єкт/, те, на підставі чого порівнюється /основа/, те, з чим порівнюється /об'єкт/. Лінійно-динамічна структура враховує порядок розташування цих компонентів у фразі.

Стосовно порівнянь розрізняємо три типи лінійно-динамічних структур:

1/ сполучникові лінійно-динамічні структури порівнянь, які містять сполучники як, мов, немов, немовби, ніби, нібито, рідко - що, яко, гейби;

2/ безсполучникові лінійно-динамічні структури типу нагадував /когось, щось/, був схожий, скидався /на когось, щось/, а також орудний порівняльний;

3/ лінійно-динамічні структури з порівняльно-модальними частками.

У мові досліджуваних творів переважають сполучникові лінійно-динамічні структури.

Лінійно-динамічна структура сполучникових порівнянь передбачає розгортання суб'єктної і об'єктної частин. Переважна більшість сполучникових порівнянь мають лінійно-динамічну структуру, у якій об'єктна частина /власне порівняння/ розташована у постпозиції до основи, яка виражена такими засобами:

1/ дієсловом - присудком /без залежних слів або із залежними словами/, наприклад: Дві думки схрестились, як дві шаблі /Ю.Мушкетик/;

2/ кількома дієсловами - присудками, наприклад: Любов, яку він грів до сина, випарувалась, цезля, мов омана /І.Білик/;

3/ одним, двома і більше прикметниками /дієприкметниками/ в ролі невідокремленого або відокремленого означення, наприклад: ...Очі сині, темні, як морська глибина /В.Малик/; Стояв наструнений, ворохобний, запальний, гарний у гніві, рвйний, як вітер /Ю.Мушкетик/;

4/ прислівником, наприклад: Ї відходила від неї /Роксолани/ рідна земля, ..відлітала нестримно, як дитинство, як молодість /П.Загребельний/;

5/ комплексно, всією суб'єктною частиною, наприклад: Сулейман навітьось підклав під себе праву руку, мов малий хлопчик /П.Загребельний/.

Структуру об'єктної частини сполучникових порівнянь становлять однослівні прості конструкції /наприклад: душа розколювалась, як горіх/, або складні, виражені простим повним поширеним або складним реченням, найчастіше складнопідрядним, наприклад: /Запорізька Січ стримить, як камінь на бистрій річці, на якому

розбиваються швидкоплинні галереї /Ю.Мушкетик/. Для стилю художньої прози є характерним нанизування власне порівнянь, які в свою чергу можуть розгортатися підрядним реченням, наприклад: /Сулейман/ був нічний, холодний і забутий, як руки, підняті до зір, як дощ, що відірвався від хмари й не впав на землю, як кволий листок, занесений із сумних осінніх садів у розгойдане море /П.Загребельний/.

До аналізу лінійно-динамічної структури безсполучникових порівнянь застосовується та сама модель, що й до сполучникових. Але досліджуваний матеріал показує, що безсполучникові порівняння не такі різноманітні щодо розгортання суб'єктної та об'єктної частин.

Це вужча сфера функціонування лінійно-динамічних структур із порівняльно-модальними частками. Серед сполучників і модельно-порівняльних часток відзначаємо крім загальноживаних стилістично нейтральних і стилістично маркованих: яко, гейби, що, які виконують роль засобів стилізації художньої оповіді.

Показовими для мови історичного роману є ускладнені синтаксичні конструкції з різними модифікаціями лінійно-динамічних структур порівняння. Ускладнення відбувається шляхом нанизування кількох дієслівних основ, а також нанизуванням власне порівнянь /об'єктів порівняння/.

Нанизування дієслівних основ і розгортання однієї з них порівнюваним об'єктом урізноманітнює ритм фрази, викликає ефект відмінного на тлі подібного. Нанизування власне порівнянь увиразнює динамічну ознаку, виявляє художньо-образні можливості індивідуальної трансформації лінійно-динамічних структур, виокремлення ознак аж до їх перетворення в самостійну приєднувальну структуру.

Найбільшою структурною різноманітністю і семантичною багатоплановістю відзначаються лінійно-динамічні структури П.Загребельного з їх багатокомпонентністю й складною семантичною основою. Проста /однокомпонентна/ основа порівнянь властива стильовій манері І.Вілика та В.Малика.

Ускладнені розгорнені об'єкти порівнянь роблять фразу епічно розлогою, уповільненою. Фраза з нанизаними порівняннями фіксує потік асоціативно-образного мислення, демонструє гнучкий синтаксичний лад оповіді, природні переходи від спостереження й опису до психологічних роздумів. Зображальність, картинність як основна функція художньо-образних порівнянь ґрунтується на конкретно-чуттєвих образах, відбитих у семантиці усталених, традиційних, загальнономовних порівнянь та індивідуально-авторських порівняльних конструкцій.

У другому розділі "Лексико-семантична структура порівнянь" досліджені вторинні функції об'єктів порівнянь, а також функціонально-семантичні поля порівнянь, які об'єднуються навколо спільного суб'єкта.

Лексичне наповнення лінійно-динамічної структури порівнянь мотивується словником художньої мови з його прямими, первинними, і переносними, вторинними, лексичними значеннями.

У лексико-семантичній структурі порівнянь, як і в цілому у лексичній системі мови художнього тексту, відтворюються логіко-понятійні універсалії художнього мислення. У своїх конкретних словесних реалізаціях вони відбивають національно-мовну картину світу. Наприклад, в історичних романах значна увага приділяється огисові зовнішності персонажа /портрет/, змалюванню рис характеру, дій, вчинків, психічного стану. /внутрішній портрет/, процесів і явищ природи, відтворенню культури, побуту, звичаїв народу /на-

родів/ тощо. Такі універсалиї, реалізуючись у порівняльних структурах, створюють словесно-художні мікрообрази, що є невід'ємним компонентом художнього тексту.

Пізнати механізм творення мікрообразів і макрообразів, представлених порівняннями, допомагає аналіз лексико-семантичної структури останніх.

Серед об'єктів порівнянь виділяємо такі групи лексики:

1/ тварини /родові і видові назви/; 2/ реалії побуту і звичаєвої культури /одяг, страви, посуд тощо/; 3/ явища природи /в тому числі природного ландшафту/; 4/ рослини /родові і видові назви/; 5/ люди /назви за віковими, соціальними, національними, професійними та ін. ознаками/; 6/ абстрактні поняття /назви на позначення розумових і психічних властивостей, філософських понять буття, простору, часу тощо/; 7/ птахи /родові і видові назви/; 8/ військові реалії /назви зброї, батальні поняття та ін./; 9/ назви, пов'язані з релігійним і міфологічним світосприйманням. Порядок перелічених тематичних груп враховує частоту вживання відповідної лексики у лінійно-динамічних структурах порівнянь /від найбільш частотної до найменш частотної/. Відзначаючи високу частотність у лексичному наповненні об'єктів порівнянь назв тварин, можна припустити, що вона спричинена загальномовними процесами метафоризації назв тварин. Дії людини уподібнюються діям тварин, назви тварин виступають символами рис людського характеру, наприклад: Тимко... скиглив, як молодий пес, що попав у вовчий капкан /Ю.Мушкетик/; Високо, неначе норовистий кінь, кидаючи вгору коліна, ...ломився січовий гультяй... /Ю.Мушкетик/; .../селянин/ був дужий, як дикий звір /П.Загребельний/.

Опредмечування й картинність притаманні порівнянням, у яких об'єкти - назви тварин поєднуються з суб'єктами - абстрактними

назвами, наприклад: Доля гралася ним /Марком/, як кіт мишею /Ю.Мушкетик/.

Важливе стильове значення мають порівняння з побутовими, зокрема етнографічними, поняттями, орієнтованими на створення локально-темпорального колориту оповіді. У цьому випадку порівняння виконують функцію локальної і темпоральної стилізації художнього тексту. Для історичної прози суттєвим є протиставлення об'єктів порівнянь за принципом своє - чуже. Пор., з одного боку, об'єкти типу: /дівчина/ мов рука, /голова/ як гарбуз, і, з другого боку: /хлопець/ як кипарис, /ігумен/ як фінік. Поряд із прямим найменуванням етнографічних реалій, назв побутової культури, об'єкти порівнянь, виступаючи у своїй вторинній функції, так само передають свою семантику та відповідним контекстом слововживання мовокраєзнавчу, фонову інформацію.

Якщо порівняння з медом, горілкою, сметаною, паляницею є українськими, ширше слов'янськими, то такі об'єкти, як халва, щербет, чорба створюють побутовий східний колорит, наприклад: /Махідевран/ ходила по гарему вся облита повабом, солодка, мов халва /П.Загребельний/.

Виразне національне забарвлення мають об'єкти порівнянь на позначення турецько-татарського побуту і звичаїв: караван, мечеть, казки Шехрезади, татарський міх, шовк, турецький ніх, османський меч, наприклад: - То буде безцінний дарунок, - огорнула вона /Роксолана/ його /Сулеймана/ шепотом, як шовком /П.Загребельний/, Все це переповідалося, мов казки Шехрезади... /П.Загребельний/. Порівняння цього типу, сприяючи створенню правдивої художньої картини, виконують функцію локальної стилізації; вони є продуманим художнім прийомом автора. Натомість українські реалії свід-

чать швидше про національно-мовне мислення письменника, ніж про свідоме "вплітання" їх у тканину роману. Об'єкти порівнянь - назви українських реалій у художній прозі поєднуються з найрізноманітнішими суб'єктами: /церква/ мов писанка, /ніс/ кушкою, /степ/ мов басова струна /гойдався на обрії/, /час перетер думки/ мов жорновий камінь зерно, /гуслі/ мов ліра, /обличчя/ наче праник, /ротмістр/ як полотно /білий/, /руками/ наче вітряк крильми /замахав/, /оці/ мов на фресці, /ночі/ як криниця /темні/,

Номінації природних явищ - важлива деталь мовної моделі світу письменника. У художньому творі вони виконують вторинну функцію естетичного осмислення та образного зображення навколишньої дійсності: людей /їх зовнішності та внутрішніх рис/, тварин, явищ природи /живої і неживої/, культурно-побутових реалій, військових номінацій, абстрактних понять, наприклад: /чоловік/ самотній, як чужа зоря на вечірньому небі /П.Загребельний/; Олені летіли, мов вітер, не зачіпаючи жодної галузки /В.Малик/; Стріли, мов дощові потоки, летіли безперестанку /В.Малик/.

Серед порівнянь з об'єктами - назвами людей переважна більшість відбиває зовнішню подібність людини та частин її тіла з іншою людиною: /обличчя/ мов у різника, /мніх/ схожий на старозавітного розгніваного пророка, /чоловік/ мов циган чорний, /пальці/ білі, ніби в музики. Порівняння з дівчиною, жінкою уособлює образ землі, наприклад: .../земля/ була вся у святковій обнові, немов дівчина до вінця /Д.Мушкетик/; - Чи любити-ймеш, як матір свою, землю віри нашої? /І.Білик/.

У порівняннях з людиною "матеріалізуються" абстрактні поняття, увиразнюються відчуття навколишнього світу, наприклад: Все сиві тумани обклали голову, старість стоїть за плечима, як старець із

торбою /Д.Мушкетик/; Злість проймала Сірка. Це була задавнена, як зашкарубла рана, злість. /Д.Мушкетик/; ...барви, мов люди, бувають веселі, чисті, лагідні, довірливі, невинні, сумні... /П.Загребельний/.

Із семантикою кольору пов'язане власне порівняння як кров, що виступає в досліджуваних творах у таких семантико-синтаксичних варіантах: мов скипіла кров, неначе крапля крові. Символ крові уособлює драматизм подій, смерть, жорстокість, якими сповнена історія людства, наприклад: Гетьманова рука карбувала в повітрі слова, що аж перепліскувало з келиха червоне, як кров, вино /Д.Мушкетик/; Поводі йшла /Роксолана/ по червоному, як кров, безме йому килиму /П.Загребельний/.

Порівняння з абстрактними поняттями у досліджуваних творах є конденсованою формою вираження комплексу внутрішніх ознак людини. Цей тип порівнянь властивий іціостилу П.Загребельного і передає ускладнене бачення внутрішнього світу людини. Переважно такі власне порівняння є компонентами градаційного ряду або самі розгортаються підрядним реченням, наприклад: Він /Сулейман/ не приховував величі, мов немислима гора серед безмежної рівнини, мов неспогодане одкровення /П.Загребельний/.

У досліджуваних текстах привертають увагу власне порівняння як життя і як смерть. Перше засвідчено лише один раз: ...хліб називається житом, як життя /П.Загребельний/. Друге трапляється сім разів із різними суб'єктами: камінь, мовчання, валіде, почуття, коза, Сивоок, усе. Серед них - загальномовні порівняння із значенням "блідий" та "ненависний", наприклад: Валіде була бліда, як смерть /П.Загребельний/; Почути звук скрипок, коли поцілує тебе білозубий і чорногубий, і засміятися від радості й захвату...

Яка дівчина не мріяла про це? А тут таке, мов смерть, мовчання /П.Загребельний/.

Вторинна функція лексичних номінацій мотивується: а/ загально-номовними переносними значеннями слів; б/ традиціями національно-культурного бачення світу; в/ індивідуально-авторським образним переживанням загальномовної семантики слова. Вторинна функція - це комплексна характеристика текстового вживання слова, що об'єднує конотативні значення, асоціативне поле інших суб'єктів, національно-мовну традицію порівнянь у фольклорі, розмовній мові і літературно-писемній практиці.

Порівняння у художньому тексті є одним із засобів варіювання образного значення /ознаки, дії, стану тощо/, притаманного тому самому об'єктові. Скажімо, суб'єктові душа у досліджуваних творах притаманні такі образні значення: розколювалась, відірвалась від чогось, зіщулена та ін., кожне з яких мотивується, поширюється власне порівнянням. Порівняння душі з пташенням, горіхом, випаленим полем та ін. "розлити" по тексту. Зовнішньо дистантні, вони становлять єдиний складний художній образ.

Під функціонально-семантичним полем порівняння розуміємо умовне об'єднання порівняльних лінійно-динамічних структур із спільним суб'єктом порівняння. У виборі об'єктів порівнянь виявляється спосіб мислення письменника, його художнє чуття, вміння з безлічі вражень та асоціацій вирізнити найбільш вагомє, істотне.

Аналіз досліджуваних творів дає підставу для окреслення функціонально-семантичних полів порівнянь із такими продуктивними суб'єктами /у спадному порядку/: 1/ жінка /дівчина, баба/; 2/ чоловік /хлопець, дід/; 3/ думка /думки/; 4/ очі; 5/ слово /слова/; 6/ обличчя; церква /храм, собор/; 7/ місяць; 8/ душа; 9/ брови

/брова/, ніс, музика, мелодія, пісня; I0/ земля /землі/; життя; камінь; голова; зоря /зірка, зорі/; II/ розум, руки /рука/; I2/ небо; голос; ріка /ріки/; I3/ надія; сонце.

Деякі функціонально-семантичні поля об'єднані в один розряд на підставі однакової продуктивності суб'єкта: кількість власне порівнянь при цих суб'єктах однакова.

Звертаємо увагу на семантичну природу продуктивних суб'єктів. Це сфера людини з її зовнішнім виразом і духовним життям /пор.: обличчя, брови, ніс, голова і душа, розум, надія, думка, слово/. Особливу функцію виконує суб'єкт порівняння очі, що, з одного боку, виступає як портретна деталь, а з другого – наповнюється внутрішнім психологічним змістом, тобто стає знаком духовного життя людини. Історична проза активізує продуктивні суб'єкти порівняння – універсалиї художнього мислення типу думка, душа, небо, зоря, сонце тощо.

Третій розділ "Джерела художньо-образних порівнянь" присвячений дослідженню порівнянь щодо їх походження: I/ усталені /традиційні/; 2/ переосмисленні традиційні; 3/ оригінальні /індивідуально-авторські/.

Система мовно-стилістичних засобів сучасної української історичної прози позначена значним впливом на неї народнорозмовної традиції – фольклорних, в тому числі народнопісенних, образів і мотивів, народнорозмовної фразеології.

Словник порівнянь історичної прози фіксує у структурі порівнянь традиційні фольклорні символи: дівчина, дитина, очі; барвінок, гарбуз, горіх, горошина, квітка, мак, терен, тополя, дуб; вовк, засць, змія, кінь; ворон, голубка, журавель, ластівка, соловейко, чайка, яструб, птах, крило; вихор, вітер, дощ, місяць, сонце, ніч, хмара; вогонь, вода, ріка; криниця, човен, мед; билина; доля тощо.

Фольклорні, зокрема народнопісенні, символи широко представлені порівняннями людини /найчастіше дівчини/ з пташкою /ластівкою, горлицею, чайкою/ або рослиною /квіткою, ружею, тополею та ін./, наприклад: Степами йтиму, як голубка густиму /П.Загребельний/. У Р.Іванчука зустрічаємо усталене порівняння дівчини з зорею та весною, пов'язане з відтворенням обрядового фольклору, наприклад: - Чиста водичко-ярданичко, обмиваш гори, коріння, каміння, обми і мене, грішну Орисю, від усякої мерзи і пагуби, аби-м була така чесна і велична, як весна, аби-м була така красна, як зоря ясна... /Р.Іванчук/.

Народнопоетичні образи закладені у порівняннях хлопця /козака/ з барвінком, дубом, тополею, орлом, соколом, наприклад: /Сірко був/ молодим і зеленим, як барвінок /Д.Мушкетик/; ...русин ...високий і кремазний, наче дуб /І.Вілик/.

Усталені порівняння у мовній тканині історичних романів зазнають різноманітних трансформацій, внаслідок чого ці конструкції перебувають на різній відстані від вихідного тропу. Так, зібрана картотека засвідчує широкий діапазон формально і семантично трансформованих порівняльних конструкцій - від тих, які майже збігаються з вихідним тропом, до таких конструкцій, де формальне і семантичне відхилення від усталеного порівняння досить велике. Внаслідок такого індивідуального перетворення внутрішній зв'язок між усталеним і новим, переосмисленим, порівнянням стає настільки слабким, що останнє може тяжіти до групи індивідуально-авторських. Тому зазначимо, що поділ порівнянь на трансформовані (переосмислені) та індивідуально-авторські є певною мірою умовним.

Творча трансформація, художнє переосмислення усталених порівнянь свідчить про життєвість народнорозмовних, народнопісенних, фольклорних образів, які в історичній прозі є не тільки стилістич-

ним прийомом, а й елементом художнього мислення письменника. Даючи поштовх до творчих трансформацій, розширення конкретно-чуттєвого сприймання, фольклорні образи виступають засобами моделювання автором індивідуально-мовної картини світу.

У четвертому розділі "Композиційна роль порівнянь у структурі художнього тексту" розглядаються текстові функції порівнянь.

Розгорнені порівняння виступають своєрідними міні-текстами, структура яких мотивована семантикою основи і об'єкта. В наявності пояснювальних структур виявляємо синтез науково-логічної і художньо-образної мови.

Для сучасної історичної прози характерне явище символізації порівнянь: поява тієї чи іншої асоціації, а отже, власне порівняння, мотивується попереднім контекстом і виступає як завершений словесний вираз художнього образу.

Створення історичного колориту художньої оповіді досягається залученням окремих денотатів побуту, культури інших народів, денотатів - військових реалій. Однак аналіз укладеного словника свідчить про те, що названі прийоми використовуються лише спорадично, час від часу. Основу художньо-словесної образності, що передається порівняннями, становить сучасна українська літературна мова з її джерелами: книжною літературною, народнорозмовною, фольклорною лексикою тощо.

Різні лексичні джерела, що визначають семантичну структуру порівнянь, зазнають авторського синтезу в епічній художній оповіді. Порівняння як міні-тексти несуть на собі відбиток епічної оповіді, психологічно-філософських роздумів, ліричних відступів, піднесено романтичної оповіді тощо.

Висновки узагальнюють спостереження над структурно-семантичними і текстовими функціями порівнянь у сучасній історичній прозі.

З теми дисертації опубліковані такі праці:

1. Порівняльні конструкції в поетичних творах Лесі Українки // Співець мужності і краси. Тези... - Луцьк, 1986. - С. 84-87.

2. Порівняльні конструкції у граматичній системі української мови. // Тези... - Луцьк, 1989. - С. 55-56.

3. Стилистические функции сравнений в украинской прозе. // Проблемы функциональной стилистики. Тезисы докладов... - Пермь, 1991.

4. Стилистична роль порівнянь у поезіях Лесі Українки. // Тези... - Луцьк, 1992. - С. 171.

5. Порівняння у романах "Диво" та "Роксолана" П. Загребельного // Культура слова, 1992. - Вип. 42. - С. 39-44.

6. Порівняння як художній прийом Ю. Мушкетика. // Тези... - Луцьк, 1994.

7. Лексико-семантичне поле порівнянь із суб'єктом очі у сучасній історичній прозі. // Тези... - Луцьк, 1995. - С. 52.

8. Порівняння як вираз ментальності українського народу / на матеріалі сучасної історичної прози / // Роль мови у вихованні особистості. Тези доповідей... - Херсон, 1995. - С. 47-48.

Голоух Л.В. Сравнение как структурно-стилистический компонент художественного текста /на материале современной украинской исторической прозы/. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01. - украинский язык, Институт украинского языка, Киев, 1996. На правах рукописи.

В диссертации исследуются линейно-динамическая структура сравнений /связных, бессвязных, конструкций со сравнительно-модальными частицами/, лексико-семантическое наполнение объектной и субъектной части сравнений, функционально-семантические поля сравнений с центром - продуктивным субъектом сравнения. Рассматриваются традиционные, трансформированные, индивидуально-авторские сравнения. Анализ композиционной роли сравнений осуществляется на основе текстовой мотивации и текстообразующей функции сравнений.

Holouykh L.V. "Simile as structural-stylistic component of fiction text (based on the contemporary Ukrainian historical prose)". The thesis is submitted for a candidate's degree in the speciality 10.02.01 (the Ukrainian language). "Institute of Ukrainian language, National Academy of sciences of Ukraine, Kyiv, 1996.

The subject of the thesis is the lineal-dynamic structure of similes (conjunctive similes, asyndetic similes and constructions with simile-modal particles) and also the lexico-semantic structure of objectival and subjectival part of similes, functional-semantic fields of similes with a productive subject of the simile as a center. The traditional, transformed and individual-style similes are the subject of the study. The analysis of the compositional role of similes is made on a basis of textual motivation and textforming function of simile.

Ключові слова: суб'єкт порівняння, основа порівняння, об'єкт порівняння /власне порівняння/, лінійно-динамічна структура, лексико-семантична структура, функціонально-семантичне поле порівняння, традиційні, трансформовані, індивідуально-авторські порівняння, текстова мотивація порівняння.

Підписано до друку 21.12.95 Формат 60x84 1/16
Ум. друк. арк. 0,9 Обл. вид. арк. 1,0
Тираж 100 Зам. 558 1995 р. Ціна договірна
Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України
Київ-1, Грушевського, 4

AB 33.981